

QURILISH TERMINOLOGIYASINING NAZARIY ASOSLARI

Mashhura Djabborova

Sirdaryo viloyat pedagogik mahorat markazi Tillar, pedagogika va ijtimoiy-iqtisodiy fanlar metodikasi kafedrası katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada qurilish terminologiyasining nazariy asoslari, uning shakllanish manbalari hamda lingvistik xususiyatlari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Qurilish sohasi terminlari maxsus leksikaning muhim qatlamini tashkil etib, ular ilmiy-texnik taraqqiyot jarayonida shakllanadi va rivojlanadi. Tadqiqotda termin tushunchasining mohiyati, uning umumiste'mol so'zlardan farqli jihatlari, terminlarning sistemaviyligi, bir ma'noliligi, aniqligi va normativlik talablari yoritiladi. Shuningdek, milliy va o'zlashma terminlarning struktur-semantik xususiyatlari hamda soha terminologiyasini standartlashtirish masalalari ko'rib chiqiladi. Qurilish terminologiyasining nazariy asoslarini o'rganish professional nutq madaniyati va ilmiy muomalani takomillashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar:

qurilish terminologiyasi, termin, maxsus leksika, termin tizimi, struktur-semantik tahlil, milliy terminlar, o'zlashma terminlar, standartlashtirish, normativlik, ilmiy-texnik taraqqiyot.

Аннотация: В статье анализируются теоретические основы строительной терминологии, источники её формирования и лингвистические особенности. Термины строительной сферы составляют важный пласт специальной лексики, развивающейся в условиях научно-технического прогресса. Раскрывается сущность понятия «термин», его отличительные признаки по сравнению с общеупотребительной лексикой, а также системность, однозначность, точность и нормативность терминов. Особое внимание уделяется национальным и заимствованным терминам, их структурно-семантическим характеристикам и вопросам стандартизации отраслевой терминологии. Изучение теоретических основ строительной терминологии способствует совершенствованию профессиональной коммуникации.

Ключевые слова: строительная терминология, термин, специальная лексика, терминологическая система, структурно-семантический анализ, национальные термины, заимствованные термины, стандартизация, нормативность, научно-технический прогресс.

Annotation: This article analyzes the theoretical foundations of construction terminology, its sources of formation, and its linguistic characteristics. Construction terms form an important layer of specialized vocabulary that develops in the context of scientific and technological progress. The study explains the essence of the concept of "term," its distinguishing features compared to common vocabulary, as well as the systematic nature,

monosemy, precision, and standardization requirements of terminology. Special attention is given to national and borrowed terms, their structural and semantic characteristics, and issues of terminological standardization within the field. The study of the theoretical foundations of construction terminology contributes to the improvement of professional communication.

Keywords:

construction terminology, term, specialized vocabulary, terminological system, structural-semantic analysis, national terms, borrowed terms, standardization, normativity, scientific and technological progress.

Fan va texnika taraqqiyoti jadallashgan hozirgi davrda har bir sohaning terminologik tizimi alohida ilmiy tadqiqot obyekti sifatida qaralmoqda. Qurilish sohasi iqtisodiyotning yetakchi tarmoqlaridan biri bo‘lib, uning rivojlanishi bilan bog‘liq ravishda maxsus atamalar tizimi ham shakllanib va takomillashib bormoqda. Qurilish terminologiyasi kasbiy muloqot vositasi, ilmiy tafakkur ifodasi hamda texnik bilimlarni aniq va tizimli uzatishning muhim vositasi hisoblanadi.

Qurilish terminologiyasining nazariy asoslarini o‘rganish tilshunoslikning terminologiya, leksikologiya, semasiologiya va funksional lingvistika yo‘nalishlari bilan uzviy bog‘liqdir. Mazkur maqolada qurilish terminologiyasining mohiyati, shakllanish manbalari, tizimlilik xususiyati hamda lingvistik mezonlari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi.

Termin va terminologiya tushunchasining nazariy asoslari

Termin lotincha terminus so‘zidan olingan bo‘lib, “chegara”, “aniq belgi” ma’nolarini anglatadi. Termin muayyan fan yoki kasb doirasida maxsus tushunchani aniq va bir ma’noda ifodalovchi til birligidir. Terminologiya esa ma’lum bir soha terminlarining yig‘indisi hamda ularni o‘rganadigan ilmiy yo‘nalishdir.

Terminlarning asosiy xususiyatlari aniqlik, bir ma’nolilik, tizimlilik, definitsiyalanganlik va uslubiy neytrallik bilan belgilanadi. Umumxalq leksikasidan farqli ravishda terminlar obrazlilik va emotsionallikdan xoli bo‘ladi. Masalan, “poydevor” so‘zi umumxalq tilida ko‘chma ma’noda ham qo‘llanilishi mumkin, biroq qurilish terminologiyasida u bino konstruksiyasining yer osti qismi sifatida aniq tushunchani bildiradi.

Termin nazariyasida sistemaviylik tamoyili muhim o‘rin tutadi. Har bir termin alohida emas, balki muayyan tushunchalar tizimi tarkibida mavjud bo‘ladi. Shu jihatdan qurilish terminologiyasi mustaqil leksik-semantik tizim sifatida namoyon bo‘ladi.

Qurilish terminologiyasining shakllanish manbalari

Qurilish terminologiyasi tarixiy taraqqiyot jarayonida shakllangan bo‘lib, uning tarkibi turli manbalar asosida boyigan.

Birinchidan, milliy qatlam mavjud bo‘lib, u o‘zbek tilining ichki imkoniyatlari asosida shakllangan terminlarni o‘z ichiga oladi. Devor, tom, ustun, g‘isht, poydevor, to‘sin, qorishma kabi birliklar qadimiy turkiy ildizga ega bo‘lib, milliy terminologik qatlamni tashkil etadi.

Ikkinchidan, o‘zlashma terminlar muhim o‘rin egallaydi. Ilmiy-texnik taraqqiyot natijasida rus va yevropa tillaridan beton, armatura, konstruksiya, montaj, panel, blok kabi terminlar o‘zlashtirilgan. Bu terminlar soha taraqqiyoti bilan chambarchas bog‘liq holda faol qo‘llanmoqda.

Uchinchidan, xalqaro terminlar qatlamini qayd etish mumkin. Global qurilish standartlari va zamonaviy texnologiyalar ta’sirida design, engineering, monitoring, tender, developer kabi birliklar professional diskursda qo‘llanilmoqda. Bu holat qurilish terminologiyasining ochiq va dinamik tizim ekanini ko‘rsatadi.

Qurilish terminologiyasining tizimlilik xususiyati

Har qanday terminologiya tizim sifatida mavjud bo‘ladi. Qurilish terminologiyasida ham tushunchalar o‘zaro mantiqiy va ierarxik bog‘lanishda namoyon bo‘ladi.

Ierarxik munosabatlarda umumiy va xususiy tushunchalar farqlanadi. Masalan, konstruksiya termini umumiy tushuncha bo‘lib, temir-beton konstruksiya, metall konstruksiya, yog‘och konstruksiya kabi birliklar uning tur ko‘rinishlari hisoblanadi.

Qism-butun munosabati ham qurilish terminologiyasida keng uchraydi. Bino tushunchasi poydevor, devor, tom, shift, ustun kabi qismlardan tashkil topadi. Bunday munosabatlar terminologik tizimning strukturaviy izchilligini ta’minlaydi.

Shuningdek, terminlar o‘rtasida paradigmatic va sintagmatic aloqalar mavjud. Paradigmatic munosabat o‘xshash yoki qarama-qarshi tushunchalar o‘rtasidagi bog‘lanishni bildiradi. Masalan, monolit va yig‘ma terminlari qarama-qarshi konstruktiv usullarni ifodalaydi. Sintagmatic munosabat esa terminlarning nutq jarayonida birikish imkoniyatini anglatadi. Temir-beton plita, yuk ko‘taruvchi devor, loyiha-smeta hujjatlari kabi birikmalar bunga misol bo‘la oladi.

Qurilish terminlarining lingvistik xususiyatlari

Qurilish terminlari semantik aniqlik bilan ajralib turadi. Har bir termin muayyan tushunchani ifodalaydi va imkon qadar ko‘p ma’nohilikka yo‘l qo‘ymaydi. Masalan, armatura termini qurilish konstruksiyalarini mustahkamlovchi metall elementni bildiradi va boshqa ma’noda qo‘llanilmaydi.

Motivatsiyalilik ham muhim xususiyatdir. Yuk ko‘taruvchi devor, suv o‘tkazmaydigan material, qoplama qatlam kabi birliklarda termin tarkibi uning vazifasini ochib beradi. Bunday terminlar tushuncha va nom o‘rtasidagi mantiqiy bog‘liqlikni ta’minlaydi.

Qurilish sohasida birikmali terminlar va qisqartmalar keng qo‘llaniladi. Qurilish-montaj ishlari, zilzilabardosh bino, ko‘p qavatli turar-joy kabi ko‘p komponentli terminlar murakkab tushunchalarni ifodalaydi. Qisqartmalar esa axborotni ixcham yetkazishga xizmat qiladi.

Terminologik me’yor va standartlashtirish

Qurilish terminologiyasining nazariy asoslaridan biri standartlashtirish tamoyilidir. Terminlar yagona ma’noda qo‘llanishi, normativ hujjatlarda bir xil shaklda berilishi va dubletlikdan xoli bo‘lishi zarur. Terminologik noaniqlik kasbiy muloqotda chalkashlikka olib kelishi mumkin.

Masalan, bir tushunchani ifodalashda bir necha variant qo‘llanilishi terminologik tizimning izchilligini buzadi. Shu bois terminlarni tanlashda ilmiy asoslanganlik va

me'yorilik muhim hisoblanadi. Standartlashtirish jarayoni maxsus lug'atlar, normativ hujjatlar va terminologik komissiyalar faoliyati orqali amalga oshiriladi.

Qurilish terminologiyasining fanlararo xususiyati

Qurilish terminologiyasi boshqa fan sohalari bilan uzviy aloqada rivojlanadi. Arxitektura, muhandislik, geologiya, iqtisodiyot va ekologiya bilan bog'liq tushunchalar qurilish terminologiyasini boyitadi. Masalan, smeta, rentabellik, energiya samaradorligi kabi terminlar iqtisodiy va ekologik mazmun bilan bog'liqdir.

Fanlararo integratsiya terminologik tizimni kengaytiradi, biroq ayrim hollarda terminologik muvofiqlashtirish zaruratini yuzaga keltiradi. Shu sababli nazariy asoslarni ishlab chiqish va yagona tizimni shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Qurilish terminologiyasi maxsus leksik tizim bo'lib, ilmiy aniqlik, tizimlilik va standartlashtirish tamoyillariga asoslanadi. Uning shakllanishida milliy, o'zlashma va xalqaro manbalar muhim rol o'ynaydi. Qurilish terminlari ierarxik va semantik munosabatlar asosida tizimlashgan bo'lib, professional kommunikatsiyaning asosiy vositasi sifatida xizmat qiladi.

Qurilish terminologiyasining nazariy asoslarini o'rganish termin nazariyasi, semasiologiya va funksional lingvistika bilan uzviy bog'liqdir. Mazkur yo'nalishdagi tadqiqotlar terminologik tizimni takomillashtirish, milliy standartlarni ishlab chiqish va elektron terminologik bazalarni yaratish uchun mustahkam ilmiy zamin yaratadi.

Tavsiya etilgan adabiyotlar

9. **Saloydinova N. S., Ahmedov O. S., & Zakirova H. A.** — *Diachronic study of Uzbek and English architectural construction terms*
10. **Raimov L. A.** — *Lexical-Semantic and Structural Analysis of Construction Terminology*
11. **Sayfulbot A'zamov M.** — *Inglizcha-O'zbekcha qurilish va arxitektura terminlari tilshunoslik ob'ekti sifatida*
12. **Atadjan Djumashev A.** — *Qurilish terminologiyasini tadqiq etishning nazariy-metodologik masalalari*